

АННОТАЦИЯ

диссертации на соискание ученой степени доктора философии (PhD) по специальности 6D050900 – «Финансы»

ИСАХОВОЙ АСИИ СЕЙДИХАПБАРОВНЫ

«Совершенствование механизма эффективного использования бюджетных средств в регионах»

Повышение эффективности использования ресурсов – важнейшая составная часть ускорения социально-экономического развития страны. В Послании Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева говорится о необходимости содействия социальному и экономическому развитию Казахстана, путем повышения эффективности и результативности использования бюджетных средств. Однако на практике не работают механизмы, позволяющие, внедрить результаты оценки эффективности в систему управления бюджетными средствами региона либо работают не в полную силу.

Так, многочисленность видов трансфертов, размытость ответственности между администраторами бюджетных программ и местными исполнительными органами, ослабление самостоятельности регионов в принятии решений приводят к неосвоению и неэффективному использованию бюджетных средств региона.

Поэтому существующие методики определения выделяемых сумм трансфертов, процедуры и условия предоставления, а также оценка результативности их использования требуют своего пересмотра. За анализируемый период удельный вес трансфертов от общего объема доходов местного бюджета выросли от 20,3 до 58,4% , т.е. в 3 раза, в тоже время доля налогов от общего объема доходов сократилась с 77,7% до 38,6%, т.е. уменьшились в 2 раза. Недостаточное поступление налогов в бюджет регионов восполняется за счёт трансфертов республиканского бюджета.

В то же время чрезмерная дифференциация регионов по уровню социально-экономического развития и неоправданная бюджетная асимметрия показывает наличие регионов с низкой динамикой социально-экономических показателей и невысоким уровнем жизни населения.

Реализация новых методов хозяйствования на уровне региона предполагает наличие у регионов финансовой самостоятельности. В настоящее время, наблюдается несоответствие между полномочиями местных исполнительных органов и объемом имеющихся у них бюджетных средств. Поэтому назрела необходимость реструктуризация доходов и расходов бюджета региона, которая становится важной задачей, обеспечивающей финансовую самостоятельность региона.

Все это обуславливает необходимость дальнейших теоретических, методических и практических разработок в области повышения

эффективности использования средств бюджета регионов Республики Казахстан.

Цель диссертационного исследования состоит в разработке теоретико-методологических подходов и научно-практических рекомендации функционирования механизма эффективного формирования и использования бюджетных средств регионов, с учетом нового содержания бюджетной политики и инструментов ее реализации.

Для достижения цели в работе определены следующие **задачи**:

1. Исследовать теоретико-методологические основы функционирования бюджетов регионов и их место в бюджетной системе Казахстана;

2. Установить взаимосвязь устойчивости бюджетов регионов и доходной базы и, на этой основе предложить индикаторы (бюджетные коэффициенты) отражающие уровень самостоятельности бюджетов регионов;

3. Выявить и обосновать существующие различия в бюджетной обеспеченности регионов на рейтинговой основе;

4. На основе бюджетных показателей рассчитать индексы бюджетных расходов и налогового потенциала регионов;

5. Предложить на основе методологических подходов распределение фиксированной 1/4 части корпоративного подоходного налога (КПН) в бюджеты регионов и разработать экономико-математическую модель закрепления КПН за бюджетами регионов с учетом индекса налогового потенциала (ИНП).

Объектом исследования является формирование и использование бюджетных средств регионов Казахстана.

Предметом исследования являются финансовые отношения и процессы, влияющие на формирование и эффективное использование бюджетных средств регионов.

Методологическую основу диссертации составляет комплексный подход и диалектические принципы, позволившие выявить сущностные характеристики изучаемых процессов, формы их проявления, выделить присущие им противоречия и определить тенденции их развития. Исследование проводилось с использованием системного и структурно-уровневого подхода, методов логического, сравнительного и статистического анализа, группировок, абстрактно-логического моделирования и др. Анализ практических данных осуществлялся с использованием методов группировки, выборки, обобщения, а также графических методов и эконометрических пакетов SPSS. При оформлении работы использованы программные продукты Microsoft Word, Excel.

В ходе проведения исследования были получены следующие результаты, определяющие научную новизну диссертации:

- углублены и развиты теоретические представления о бюджетах регионов, обобщено и предложено авторское определение понятия «бюджетные средства региона», «бюджетный потенциал региона» и «региональный бюджетный механизм»;

- предложены бюджетные коэффициенты для оценки эффективности формирования и использования бюджетных средств с целью регионального выравнивания различий в бюджетной обеспеченности;

- разработана и апробирована методика итоговой рейтинговой оценки регионов Казахстана на основе 8 коэффициентов бюджетной устойчивости;

- предложена методика выравнивания уровня бюджетной обеспеченности регионов с учетом объективных расходных потребностей (индекса бюджетных расходов) и налоговых ресурсов (индекса налогового потенциала);

- рассчитано закрепление фиксированной 1/4 части корпоративного подоходного налога (КПН) в бюджеты регионов и разработана экономико-математическая модель распределения КПН между республиканским бюджетом и бюджетами регионов с учетом индекса налогового потенциала (ИНП).

Основные положения, выносимые на защиту:

1. Углублены и развиты теоретические представления об устойчивом развитии бюджетов регионов как составной части бюджетной системы.

2. Методологически обоснована модель обеспечения устойчивости бюджетов регионов, ее направленность в условиях рыночной экономики.

3. Обоснованы выводы о необходимости использования итоговой рейтинговой оценки регионов на основе коэффициентов бюджетной устойчивости с целью определения эффективности формирования и использования бюджетных средств регионов.

4. Выработана авторская позиция регионального выравнивания на основе выявленных различий в бюджетной обеспеченности регионов и систематизированы факторы, способствующие достижению равновесия в межбюджетных отношениях.

5. Предложена методика закрепления налоговых доходов в бюджеты регионов на вариативной основе.

Теоретическая значимость исследования. Теоретической основой диссертационной работы являются труды отечественных и зарубежных ученых в области проблем эффективного использования бюджетных средств, научные публикации в специализированных изданиях, аналитические отчеты государственных, общественных экономических институтов, и международных финансовых организаций, законодательные и нормативно-правовые документы в сфере оценки эффективности использования бюджетных средств, практический опыт местных органов власти по распределению бюджетных средств, методические материалы научно-практических конференций и семинаров по теме исследования, статистические данные Министерства финансов и Комитета по статистике Министерства национальной экономики РК.

Практическая значимость диссертационного исследования заключается в том, что теоретические и практические рекомендации, полученные в результате исследования, могут быть применены как в дальнейших теоретических разработках данной проблемы, так и в работах

прикладного характера, направленных на решение актуальных задач, стоящих перед всеми уровнями бюджетной системы. Положения и выводы исследования могут быть использованы при разработке концепций устойчивого развития регионов Казахстана, в соответствии с задачами, обозначенными в Послании Президента Республики Казахстан «Стратегия «Казахстан –2050»: новый политический курс состоявшегося государства».

Разработанные и обоснованные автором рекомендации, выводы могут представлять интерес в работах местных исполнительных органов для принятия решений по распределению бюджетных средств, контрольных и надзорных органов - для проверки эффективности использования бюджетных средств.

Содержащиеся в работе теоретические и практические результаты также могут найти применение в учебном процессе ВУЗов при изучении дисциплин «Финансы», «Финансовый менеджмент», «Государственный бюджет», и др.

6D050900 –«Қаржы» мамандығы бойынша философия докторы(PhD)
ғылыми дәрежесін алу үшін диссертацияға

АҢДАТПА

ИСАХОВА АСИЯ СЕЙДИХАПБАРОВНА

«Аймақтарда бюджет қаржыларын тиімді пайдалану механизмін жетілдіру»

Ресурстарды пайдаланудың тиімділігін арттыру – елдің әлеуметтік-экономикалық дамуын жеделдетудің маңызды бір бөлігі. Қазақстанның әлеуметтік және экономикалық дамуы, бюджет қаржысын пайдаланудың тиімділігі мен нәтижелілігін арттыру арқылы ықпал ету қажеттілігі туралы, Қазақстан Республикасы Президенті Н. Назарбаевтің жолдауында айтылды. Алайда, іс жүзінде аймақтың бюджет қаржысын басқару жүйесінің тиімділігін бағалау нәтижелерін енгізуге мүмкіндік беретін, механизмдер жоқ, не олар толық пайдаланылмайды.

Трансферттердің сан алуан түрлілігі, жергілікті атқарушы билік органдары мен бюджеттік бағдарламалар әкімшілігі арасындағы жауапкершіліктің төмендеуі, аймақтардың шешім қабылдауда босаңсыздық көрсетуі, аймақтық бюджет қаржысының игерілмеуіне және тиімсіз пайдалануына әкеліп соғады.

Сол үшін бөлінетін трансферттер сомасын, беру шарттары мен рәсімделуін, сондай ақ оларды пайдалануда нәтижелілік бағасын анықтайтын әдістерді қайта қарау қажет. Талдау жергілікті бюджет кірісінің жалпы көлеміндегі трансферттердің үлес салмағының 20,3-дан 58,4% -ға, яғни 3 есеге артқанын, кірістің жалпы көлеміндегі салық үлесі 77,7% -дан 38,6%-ға, яғни 2 есеге азайғанын көрсетті. Аймақтардың бюджетіне түскен жеткіліксіз кіріс түсімдері республикалық бюджет трансферттері есебінен толтырылады.

Сонымен қатар аймақтардың әлеуметтік-экономикалық даму деңгейі бойынша шамадан тыс саралануы мен бюджеттік үйлесімсіздігі, әлеуметтік – экономикалық көрсеткіштер мен халықтың өмір сүру деңгейі төмен аймақтардың бар екендігін көрсетеді.

Аймақтық деңгейде басқарудың жаңа әдістерін жүзеге асыру, аймақтардың қаржылық дербестігін қамтамасыз етеді. Қазіргі кезде, жергілікті атқарушы билік органдарының өкілеттілігі мен бюджет қаржысы көлемі арасында үйлесімсіздік байқалады. Сондықтан да аймақтың қаржылық дербестігін қамтамасыз ететін жергілікті бюджет кірістері мен шығыстарының құрылымын қайта қарау қажеттігі туындайды.

Осы жағдайлар Қазақстан Республикасы аймақтың бюджет қаржысын пайдаланудың тиімділігін арттыру аясында тәжірибелік ұсыныстарды дайындау мен теориялық, әдістемелік көзқарастарды негіздеу қажеттігін көздейді.

Диссертациялық зерттеудің мақсаты бюджеттік саясаттың жаңа мазмұнын және оны жүзеге асыру тәсілдерін ескере отырып, аймақтық бюджет қаржысын тиімді қалыптастыру және пайдалану механизмінің жұмыс істеуі бойынша теориялық-әдістемелік негіздер мен тәжірибелік ұсыныстар және нұсқауларды әзірлеу.

Мақсатқа жету үшін зерттеуде келесі **міндеттер** анықталды:

1. Аймақтық бюджет жүйесінің қалыптасуы мен Қазақстанның бюджет жүйесіндегі алатын орнының теориялық - әдістемелік негіздерін зерттеу;

2. Аймақтық бюджет тұрақтылығы мен кіріс базасының өзара байланысын зерделеу, осы негізде аймақтық бюджеттің дербестік деңгейін айқындайтын бюджеттік коэффициенттерді ұсыну;

3. Рейтингілік негізде аймақтарды бюджеттік қаржымен қамтамасыз ету айырмашылықтарын зерделеу және айқындау;

4. Бюджеттік көрсеткіштер негізінде аймақтық бюджеттік шығыстары мен салықтық әлеует индекстерін есептеу;

5. Корпоративтік табыс салығының 1/4 бөлігін аймақтардың бюджеттеріне әдістемелік тәсілдер негізінде бекіту және салықтық әлеует индексі негізінде аймақтар бюджеттеріне корпоративтік табыс салығын (КТС) бекіту бойынша экономикалық-математикалық модель ұсыну.

Зерттеу объектісі. Қазақстан аймақтарының бюджеттік қаржысын қалыптастыру мен пайдалану болып саналады.

Зерттеу пәні аймақтардың бюджет қаржысын қалыптастыру мен тиімді пайдалануға ықпал етуші қаржылық қатынастар мен үдерістер болып табылады.

Диссертацияның әдістемелік негізін зерделеніп отырған үдерістердің маңызды сипаттамаларын, олардың пайда болу нысандарын айқындауға, оларға тән қайшылықтарды дәйектеуге және олардың даму беталысын анықтауға мүмкіндік беретін, кешендік тәсілдемелер мен диалектикалық қағидалар құрайды. Зерттеу жүйелік және құрылымдық-деңгейлік, логикалық, салыстырмалы- статистикалық талдау, топтау, абстрактілі-логикалық моделдеу және т.б. әдістермен жүргізілді. Тәжірибелік мәліметтерді талдау, топтау, іріктеу, жинақтау әдістерін, сондай-ақ кестелік әдістерді және SPSS эконометрикалық пакеттерін қолданумен жүзеге асырылды. Жұмысты безендіруде Microsoft Word, Excel бағдарламалары қолданылды.

Зерттеу жүргізу барысында, диссертацияның **ғылыми жаңалығын** анықтайтын келесі нәтижелер алынды:

- аймақтардың бюджеттері туралы теориялық сипаттамалар тереңдетіліп дамытылды, «аймақтың бюджеттік қаржысы», «аймақтың бюджеттік әлеуеті» және «аймақтық бюджет механизмі» ұғымдарын жалпылау негізінде авторлық анықтама ұсынылды;

-аймақтардың бюджет қаржысын тиімді қалыптастыру мен шоғырландыру тиімділігін бағалау үшін бюджеттік қаражаттармен қамтамасыз етуде айқындалған айырмашылықтар негізінде аймақтардың қаржылық базасын теңестіру бойынша ұсыныстар әзірленді;

- Қазақстан аймақтарында қорытынды рейтингтік бағалау әдісі негізінде 8 бюджеттік тұрақтылық коэффициенттері әзірленді және мақұлданды;

- объективті шығыс қажеттілігі (бюджеттік шығыстар индексі – БШИ) мен салықтық ресурстарды (салықтық әлеует индексі – СӘИ) ескере отырып, әр аймақты нақты бюджет ресурстарымен қамтамасыз ету әдісі ұсынылды;

- аймақтар бюджеттеріне корпоративті табыс салығының (КТС) 1/4 бөлігін бекіту тәртібі есептелінді және республикалық бюджет пен аймақтардың бюджеттері арасындағы салықтық әлеует индексі (СӘИ) негізінде КТС бөлудің экономикалық-математикалық моделі әзірленді.

Қорғауға шығарылатын негізгі тұжырымдар:

1. Бюджет жүйесінің бір бөлігі ретінде аймақтар бюджеттерінің дамуын тұрақтандыру жөнінде теориялық дәйектемелер дамытылды және тереңдетілді.

2. Аймақтар бюджеттерінің тұрақтылығы мен оның нарық жағдайында бағыттылығын қамтамасыз ету моделі әдістемелік тұрғыда негізделді.

3. Аймақтар бюджеттерінің қаржысын жасақтау және пайдалану тиімділігін айқындау мақсатында бюджеттік тұрақтылық коэффициенттері негізінде аймақтарды қорытынды рейтингтік бағалауды қолдану қажеттігі туралы шешімдер зерделенді.

4. Аймақтарды бюджетпен қамтамасыз етуде айқындалған айырмашылықтар негізінде аймақтарды теңестіруде авторлық көзқарас әзірленді және бюджетаралық қатынастарда тепе-теңдікке қол жеткізуге мүмкіндік беретін факторлар жүйеленді.

5. Вариативтік негізде аймақтардың бюджеттеріне салықтық түсімдерді бекіту ұсынысы дәлелденді.

Зерттеудің теориялық маңыздылығы. Диссертациялық жұмыстың теориялық негізі бюджет қаржысын тиімді пайдалану аясындағы отандық және шетел ғалымдарының еңбектері, мамандандырылған басылымдардағы ғылыми жариялымдар, мемлекеттік, қоғамдық экономикалық институттардың және халықаралық қаржы ұйымдарының талдамалы есептері, бюджет қаржысын тиімді пайдалануды бағалау саласындағы заңнамалық және нормативтік-құқықтық құжаттар, бюджет қаржысын бөлу бойынша жергілікті билік органдарының практикалық тәжірибесі, зерттеу тақырыбы бойынша ғылыми-тәжірибелік конференциялар мен семинарлардың әдістемелік материалдары, Қаржы министрлігі мен ҚР Ұлттық экономика министрлігі жанындағы статистикалық комитеттің мәліметтері болып саналады.

Диссертациялық зерттеудің **тәжірибелік маңызы.** Зерттеу барысында алынған теориялық және тәжірибелік ұсыныстар осы зерттеуді болашақта теориялық қайта өңдеуде, бюджет жүйесінің барлық деңгейлерінің

алдындағы өзекті мәселелерді шешуге бағытталған қолданбалы жұмыс барысында пайдалануға мүмкіндік береді. Зерттеу ұсыныстары мен нәтижелерін, Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан –2050» стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты халыққа Жолдауында белгіленген міндеттерге сәйкес әзірлеуде пайдалануға болады. Зерттеу нәтижелері бюджет қаржысын бөлуде шешім қабылдауда жергілікті атқарушы органдардың, бюджет қаржысын тиімді пайдаланылуын тексеруде - бақылау және қадағалау органдарының қызығушылығын арттыруы мүмкін.

Жұмыстың теориялық-әдістемелік ұсыныстары ЖОО оқу үрдісінде «Қаржы», «Қаржы менеджменті», «Мемлекеттік бюджет», және т.б.пәндерді зерделеу кезінде пайдаланылуы мүмкін.

ABSTRACT

of the thesis submitted for obtaining the degree of Doctor of Philosophy
(PhD) 6D050900 «Finance» Major

by ISSAKHOVA ASSIYA SEYDIKHAPBAROVNA

"Improving the mechanism for the effective use of budgetary resources in regions"

Improving the efficiency of resource use is an important component of acceleration of socio-economic development of any country. The Message of the President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev refers to the need to promote social and economic development of Kazakhstan, by improving the efficiency and effectiveness of the use of budgetary resources. However, in practice, mechanisms that allow for implementation of results of evaluating the effectiveness of the system of budget management in the regions do not work or work not at a full capacity.

Thus, numerous types of transfers, blurring of responsibilities between administrators of budget programs and local executive bodies, the weakening of regional autonomy in decision-making leads to an undeveloped and in efficient use of budgetary resources in the regions.

Therefore, the existing methods for determining the amounts of allocated transfers, procedures and conditions for granting and evaluation of effectiveness of their use demand a revision. For example, during the analyzed period, the share of transfers from the total local budget revenues has increased from 20.3 to 58.4%, i.e. by 3 times, while at the same time, the share of taxes of the total revenues has decreased from 77.7% to 38.6%, i.e. declined by 2 times. Insufficient tax revenues into the regional budgets are replenished at the expense of the republican budget transfers.

At the same time, excessive differentiation of regions in terms of socio-economic development and unjustified budgetary asymmetry indicates the presence of regions with low dynamics of socio-economic indicators and low living standards.

The implementation of new methods of management at the regional level implies regional financial autonomy. Currently, there is a mismatch between the powers of the local executive bodies and the amount of their available budget. Therefore, there is a need for restructuring of the income and expenses of a regional budget, which is becoming an important task for the financial autonomy of the region.

All of these factors necessitate further theoretical, methodological and practical developments in the field of efficient use of the budget of the regions of Kazakhstan.

The purpose of the thesis research is to develop theoretical and methodological approaches and scientific and practical recommendations for

functioning of an effective mechanism for formation and use of regional budgetary resources, taking into account the new content of the budgetary policy and instruments of its implementation.

To achieve the purpose of the paper, the following **objectives** are set forward:

1. Explore the theoretical and methodological basics for the functioning of the budgets of regions and its place in the budgetary system of Kazakhstan;
2. Establish the relationship between fiscal sustainability of a region and the revenue base and, on this basis, to propose indicators (budgetary coefficients) reflecting the level of independence of the budgets of the regions;
3. Identify and justify existing differences in budgetary provision of the regions on the rating basis;
4. On the basis of the budgetary indicators, to calculate indices of budgetary expenditures and tax potential of the regions;
5. On the basis of methodological approaches, to offer distribution of the fixed 1/4th part of corporate income tax (CIT) into budgets of the regions and develop an economic and mathematical model of fixing CIT on regional budgets with the account of the index of tax potential (ITP).

The object of the research is the formation and use of budgetary resources in the regions of Kazakhstan.

The subjects of the study are financial relationships and processes affecting the formation and efficient use of budgetary resources of the regions.

The methodological basis of the thesis is a comprehensive approach and dialectical principles, which have allowed to reveal essential characteristics of the studied processes, forms of their manifestation, highlight inherent contradictions and identify trends in their development. The study has been conducted with the use of the systemic and structural-level approach, methods of logical, comparative and statistical analysis, factional, monographic, abstract and logical modeling, etc. Analysis of practical data was performed using the methods of grouping, sampling, generalization and graphical methods and SPSS econometric package. The design of the work was implemented by Microsoft Word and Excel programs.

In the course of the study, the following results were obtained, which determine **scientific novelty** of the thesis:

- theoretical understanding of the regional budgets is deepened and developed, the definitions of "regional budgetary resources", "budgetary potential of a region" and "regional budgetary mechanism" are generalized and proposed by the author;
- budgetary coefficients to assess the effectiveness of formation and use of budgetary resources with the aim of regional equalization of differences in budgetary provision are proposed;
- method of total rating of the regions of Kazakhstan on the basis of 8 coefficients of fiscal sustainability is developed and tested;
- the technique of balancing the budget provision of the regions with the account of the objective expenditure needs (index of budgetary expenditures) and tax resources (index of tax potential) is proposed;

- consolidation of a fixed 1/4th part of corporate income tax (CIT) in the budgets of the regions is calculated and an economic and mathematical model of CIT distribution between the republican and regional budgets taking into account the index of tax potential (ITP) is developed.

Main provisions for the defense:

1. Theoretical concepts regarding sustainable development of regional budgets as part of the budget system are deepened and developed:

2. A model to ensure sustainability of regional budgets and its direction in a market economy is methodologically justified:

3. Conclusions on the need for a total rating of the regions on the basis of the coefficients of fiscal sustainability to assess the effectiveness of formation and use of regional budgetary resources are justified:

4. The author's position regarding regional equalization based on the identified differences in budgetary provision of the regions is developed and factors contributing to achievement of balance in inter-budgetary relations are systemized:

5. Technique of consolidation of tax revenues in regional budgets on a variation basis is proposed.

Theoretical significance of the study. The theoretical basis of the thesis are the works of local and foreign scientists in the field of the problems of effective use of budgetary resources, scientific publications in specialized journals, analytical reports of state and public economic institutions and international financial institutions, legislative and regulatory documents in the field of assessing the effectiveness of the use of budgetary resources, practical experience of local authorities on the distribution of budgetary resources, teaching materials of scientific-practical conferences and seminars on the topic of research, statistics of the Ministry of Finance and the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan.

The practical significance of the research lies in the fact that the theoretical and practical recommendations resulting from the study can be applied in further theoretical developments of this issue, and as well as in the works of an applied character, aimed at solving challenges which are faced by all levels of the budgetary system. Provisions and conclusions of the study can be used in elaboration of concepts of sustainable development of the regions of Kazakhstan in accordance with the objectives outlined in the Message of the President of the Republic of Kazakhstan "“Kazakhstan -2050” Strategy: new political course of the established state".

The recommendations and conclusions developed and justified by the author can be used in the work of local executive bodies to take decisions on budgetary allocations and supervisory authorities to test the efficiency of the use of budgetary resources.

The theoretical and practical results of the study may also find use in the educational process of higher education institutions in the study of disciplines such as "Finance", "Financial Management", "State Budget", and others.